

JAN ROMEIN

I

Onlangs is in Nederland oorlede die bekende historikus Jan Romein. Sy heengaan beteken nie net vir Nederland nie, maar ook vir die geskiedwetenskap in die algemeen, 'n gevoelige verlies. As historikus het hy trouens ook buite die grense van Nederland aandag getrek. Aangesien sy naam ook in Suid-Afrika geen onbekende onder die historici is nie, sal 'n kort oorsig oor sy lewe en werk nie onvanpas wees nie.

II

Jan Marius Romein is in 1893 in Rotterdam gebore. Hy gaan in sy geboortestad skool en sit sy studie daarna aan die universiteit van Leiden voort. Hy begin deur teologie te studeer, maar soos ook Jacob Burckhardt, en om dieselfde redes, laat hy dit vaar ten gunste van geskiedenis. Daarby studeer hy ook Russies en sien reeds vroeg in die Russiese rewolusie 'n gebeurtenis van wêreldhistoriese belang. In 1920 tree hy in die huwelik met Annie Verschoor saam met wie hy later die bekende historiese werke *De Lage Landen 'bij de Zee* en *Erflaters van onze Beschaving* skrywe. In 1924 promoveer hy op die proefskrif *Dostojewskij in de Westerse Kritiek*. Vervolgens is hy enkele jare as joernalis werksaam en skrywe veral oor die internasionale politiek. In 1927 breek hy met die Kommunistiese party waarvan hy lid was, maar bly nietemin lewenslank 'n bewonderaar van die Marxisme. In 1939 word hy tot hoogleraar in die vaderlandse geskiedenis aan die universiteit van Amsterdam benoem. Uit hierdie betrekking word hy in 1942 deur die Duitsers ontslaan en enkele maande in die konsentrasiekamp by Amersfoort aangehou. Na die Tweede Wêreldoorlog keer Jan Romein terug na die Amsterdamse universiteit met 'n nuwe leeropdrag: moderne en teoretiese geskiedenis. As gevolg van swak gesondheid laat vaar hy sy professoraat in moderne geskiedenis in 1959, maar bly nietemin as buitengewone hoogleraar verantwoordelik vir die teoretiese geskiedenis wat hom so na aan die hart gelê het. In Julie 1962 is hy oorlede.

III

Wie 'n oorsig van Jan Romein se historiese werk wil gee, word getref deur die omvang en uiteenlopendheid daarvan. 'n Volledige bibliografie van die oeuvre van Jan Romein sal 'n hele aantal bladsye beslaan. Daar is trouens talle rigtings in die historiese veld waarop hierdie denkende en speurende gees hom begewe het. En tog is die verwyf hom dikwels teen die hoof geslinger dat hy hom blind staar op sy teoretiese geskiedenis en weinig bydra tot die werklike geskiedskrywing.¹ Ek kan egter geen grond sien vir so 'n klag nie. Jan Romein se *Lage Landen*, *Erflaters*, *Eeu van Azië*, *Magte van deze Tijd* en talryke opstelle oor suiwer historiese onderwerpe is genoeg om die teendeel te bewys. Verder is daar nog die in opdrag van UNESCO geskrewe *The History of the Scientific and Cultural Development*

1. O.a. deur Geyl, *Geskiedenis als Medespeler*, pp. 115, 117, 128, en Bremmer in *Trouw*, 4-8-1962, p. 11.

of *Mankind* waarvan Romein mede-redakteur was. En ten slotte dit waaraan hy sy laaste lewensjare gewerk het, en sy *magnum opus* moes word: 'n kultuurgeskiedenis van die periode om die eeuwisseling van die negentiende na die twintigste eeu.²

Die opstelle van Romein maak 'n belangrike deel van sy werk uit. Oor die teoretiese geskiedenis het hy trouens geen uitvoerige werk geskrywe nie — slegs 'n aantal opstelle. Maar hierdie opstelle is dan ook van groot belang weens die oorspronklikheid en aktualiteit daarvan. „Hij was,” skrywe die Leidense historikus, Locher, van Romein, „vóór alles essayist in de meest pregnante betekenis van het woord. Hij beproefde veel, greep veel aan, wierp veel licht, maar kon niet altijd grondig uitwerken.”³

Die meeste van sy opstelle, waarvan sommige redevoerings is en andere in verskillende tydskrifte verskyn het, het hy gebundel in werke met sulke interessante titels soos *Het Onvoltooid Verleden*, *In Opdracht van de Tijd* (1946), *Tussen Vrees en Vryheid* (1950), *Carillon der Tijden* (1953), en *In de Ban van Prambanan* (1954). Hierdie bundels het ook buite vakkringe 'n groot leserskring verwerf.

IV

In die geskifte van Jan Romein is daar 'n innige behoefte na sekerheid te bespeur. Bewonderenswaardig is dan ook sy worsteling om helderheid te verkry en die opregtheid waarmee hy daarvoor verslag doen. Met groot moed het hy die moeilikste vrae wat by hom opgekom het, probeer beantwoord. 'n Mens kry die indruk dat hy onvermoeid gewerk het om antwoorde te vind op die vrae wat hy gestel het en also tot sekerheid — al is dit dan 'n betreklike sekerheid — te kom. Jan Romein se groot kritikus, Geyl, sê van hom: „Hij is een zoeker. Zijn gemoed drijft hem zozeer als zijn geest. Zijn beschouwing van de geschiedenis, zijn opvatting over wat zij geven kan en over hoe zij het best te benaderen is, zijn vondsten en zijn twijfelingen, dat alles betekent iets voor zijn leven, en in zijn opstellen trilt nu zijn vreugde of zijn hoop, dan zijn teleurstelling of zijn somber vermoeden.”⁴

Die grootste mate van sekerheid het Jan Romein nou in die marxistiese geskiedbeskouing gesien. Vir die marxisme het hy reeds vroeg in sy lewe gekies, en nadat hy eenmaal gekies het, het hy dit konsekwent aangehang. Van sy bewondering vir die marxisme het hy graag getuig. Oor die Kommunistiese Manifest skrywe hy o.a.: „Het is met het ‚Manifest’ van Marx en Engels als met een drama van Shakespeare, een beeldhouwerk van Michelangelo, een schildery van Rembrandt, een symfonie van Beethoven, een gedicht van Goethe, of een roman van Dostojewskij, hoe meer wij het beschouwen des te rijker word het.”⁵

Later in sy lewe, nadat hy met Toynbee se groot werk, *A Study of History* kennis gemaak het, het Romein ook veel bewondering vir die

2. Die werk het Jan Romein nie voltooi nie. Fragmente daarvan het hy egter reeds gepubliseer, o.a. in die *Tijdschrift voor Geschiedenis*.
3. *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 19-7-1962, p. 5.
4. *Geschiedenis als Medespeler*, p. 111.
5. *Het Onvoltooid Verleden*, pp. 279-280.

Engelse historikus gehad. Self skrywe Romein: „ . . . Het is niet alleen het literair fatsoen, het is niet minder een oprecht gevoel van dankbaarheid, dat mij er toe bringt, hier de naam te noemen van de man (Toynbee) wiens werk ondanks al mijn kritiek . . . meer tot verrijking van mijn wezenlijk inzicht in de gang der beschavingen heeft bijgedragen dan van welke anderen cultuurhistorikus ook.”⁶ Romein se strewe na historiese sistematiek het hom laat soek na wetmatighede in die geskiedenis en bewondering by hom gewek vir denkers soos Toynbee. Vir Rickert verwyf hy dan ook iewers dat hy die hele historiese wetenskap ten dode doem met sy „Einmaligkeit”.⁷

Dat Toynbee egter, soos sommige dit stel, Romein se „leidsman”⁸ of „profeet”⁹ geword het, is onjuis. Romein het altoos na ’n persoonlike stelling-inname gestreef. Met sy lewendige, speurende en denkende gees was hy nie iemand om ’n droë dogmatikus of na-prater te word nie.

Die marxistiese geskiedbeskouing het Romein egter sy lewe lank aangehang. In 1951 skrywe hy nog hieroor in ’n polemieek: „ . . . Ik (zal) het marxisme, zoals ik het in een lengend leven tot een eigen heterodoxe verworvenheid heb pogen te maken, niet afzweren. Nog steeds houd ik dit voor de enige houdbare denk-discipline . . . De Heracles die het marxisme wortg moet nog geboren worden.”¹⁰

V

Dit is veral as gevolg van sy teoretiese besinning op sy vak dat Jan Romein ook buite Nederland aandag getrek het. Hierdie besinning op geskiedenis het Romein „teoretiese geskiedenis” genoem, en die idee van teoretiese geskiedenis het hom sy lewe lank gefassineer. Wat is nou hierdie teoretiese geskiedenis van Jan Romein? Die teoretiese geskiedenis is vir Romein die gebied „waarop al die probleme van nature thuis horen waarmee de historicus, zodra hij geschiedenis gaat schrijven, weliswaar voortdurend te maken krijgt, maar waarover hij nogtans niet of slechts oppervlakkig pleegt na te denken.”¹¹ Tot die teoretiese geskiedenis reken Romein dan sulke historiese probleme soos o.a. objektiwiteit, wetmatigheid, struktuurverloop (Spengler, Toynbee, e.a.), periodisering, historiese begrippe (wat word bedoel met begrippe soos Renaissance, imperialisme, ens.), causaliteit, historiese oordeel, ens. Die vraag ontstaan nou: Wat dan van die geskiedfilosoof? Is hierdie nie onderwerpe waaroor hy met vrug kan filosofeer nie? Jan Romein is die mening toegedaan dat die geskiedfilosoof meestal onbekwaam is om oor hierdie probleme te besin. Die geskiedfilosoof beskik oor té weinig vak-kennis om hier ’n wesenlike bydrae te kan lewer. Die geskiedfilosofie sweef *bokant* die geskiedenis, terwyl Romein se teoretiese geskiedenis ’n denke *in* die geskiedenis wil wees. Hy wil dan ook in die teoretiese geskiedenis niks anders sien nie as slegs die besinning van die wetenskaplike historikus op

6. *De Nieuwe Stem*, 1946, p. 38.

7. *In de Hof der Historie*, p. 36.

8. Geyl, *Geschiedenis als Medespeler*, p. 131.

9. Dr. R. H. Bremmer in *Trouw*, 4-8-1962, p. 11.

10. *In de Hof der Historie*, pp. 48-49.

11. *Tussen Vrees en Vryheid*, p. 19.

die werk wat hy doen. Anders gestel: Jan Romein se teoretiese geskiedenis beslaan 'n gebied tussen die gewone geskiedskrywing en die abstraherende geskiedfilosofie.

Die eis dat teoretiese geskiedenis as aparte vak bestaansreg het, het veel teenstand uitgelok. Dit is moontlik dat Romein se openlike keuse vir die marxisme bygedra het tot die skuheid vir teoretiese geskiedenis in nie-marxistiese kringe.¹² Veral deur die briljante Utrechtse historikus, Geyl, is die bestaansreg van teoretiese geskiedenis heftig ontken. Ook van die kant van die filosowe het verset teen die teoretiese geskiedenis gekom.¹³ Die groot waarde van Jan Romein se besinning op die geskiedenis-as-wetenskap is egter onbetwisbaar. Hy het nie alleen op sy leerlinge nie, maar ook op vele ander stimulerend gewerk — ook op Suid-Afrikaanse historici.¹⁴

VI

Waar Huizinga gemeen het dat egte historiese belangstelling 'n sekere losheid van die hede veronderstel, het Romein daar teenoor gestel dat die historikus geen geskiedenis kan skrywe as hy sy eie tyd nie verstaan nie. Die gebondenheid van die historikus aan sy eie tyd staan by hom so sentraal dat die titel wat hy aan een van sy bundels gegee het, „in opdracht van de tijd”, as motto vir sy lewe kan geld.

Hierdie tydsbewustheid van Romein het gemaak dat hy in sy worsteling met die probleem van objektiwiteit met 'n hoogs oorspronklike oplossing gekom het. Hy onderskei drie subjektiewe faktore by die historikus, nl. persoonssubjektiwiteit, groepssubjektiwiteit en tydssubjektiwiteit. Die eerste twee, nl. persoonssubjektiwiteit (eie afkoms, omgewing en ervaring) en groep-subjektiwiteit (die groep of volk waartoe jy behoort) kan die historikus deurbreek en ophef. Die tydssubjektiwiteit (die tyd waarin jy leef) is egter vir eens en vir altyd gegee — van die eie tydsgebondenheid kom jy nooit los nie. Om egter die objektiwiteit te red, sê Romein, moet ons die subjektiwiteit opneem in ons definisie van objektiwiteit. Hy kom dan tot die volgende definisie: „Objektief noem ik die geschiedschrijving en zekerheid geeft derhalve die geschiedschrijving, die in overeenstemming is met de tijdgeest.”¹⁵ Onder tydgees verstaan Romein die rigting wat die toekoms sal inslaan. Die vraag ontstaan nou: Hoe moet mens nou weet wat is die tydgees? Romein kan geen rasideel bewysbare kriterium hiervoor aangee nie — iets wat ook onmoontlik is — maar hy het nietemin sy keuse van 'n tydgees gemaak: „Ik zie de ware tijdgees van nu in de emancipatie-strijd van arbeiders en boeren en zolang die duurt, is voor mij de kritische wetensvorm, die daarbij behoort, de dialectisch-materialistische.”¹⁶ Sy keuse van 'n tydgees is dan ook volkome in ooreenstemming met sy geskiedbeskouing.

12. Dit is die mening van prof. dr. B. Delfgaauw in die *Haarlemse Dagblad*, 17-7-1962.

13. Sien die polemiek in Romein, *In de Hof der Historie*, pp. 11-50.

14. Verskeie Suid-Afrikaners het Jan Romein se lesings aan die Universiteit van Amsterdam bygewoon. In dr. Maria Hugo het hy 'n groot bewonderaar: Sien haar artikel in die *Tydskrif vir Wetenskap en Kuns*, April 1951, pp. 133-141.

15. *In Opdracht van de Tijd*, pp. 34-35.

16. *Ibid.*, pp. 39-40.

Hierdie tydgees-idee van Jan Romein het groot belangstelling gewek, maar ook veel kritiek uitgelok. „Zijn overtuiging,” skrywe Geyl, „dat hij de ware kijk, en anderen, beheerst door de valse tijdgeest, een valse kijk op het verleden hebben, is geen bewijsbare, het is selfs geen voor discussie vatbare stelling; het is een geloof.”¹⁷ Locher sien die gevaar daarin dat dit „een vrijbrief word voor al te eenzijdig oordeel.”¹⁸ Bowendien kan daarteen opgewerp word dat selfs die persoonsobjektiwiteit nie deur die historikus oorwin kan word nie.

VII

Of 'n mens dit noual met die idees van Jan Romein eens is of nie, oor een ding val nie te redeneer nie: Hy het 'n groot en belangrike historiese oeuvre nagelaat. Ook het hy vele historici tot nadenke gestimuleer. Die belangrikheid van sy historiese werk — veral sy teoretiese werk — is in 'n sekere mate ook te danke aan die tyd waarin hy geleef het: Die verknegting van die wetenskap in die totalitêre lande maak die objektiwiteitsvraagstuk belangriker as ooit; die snelle opeenvolging van rampe in die twintigste eeu — twee wêreldoorloë — maak die vraag na die gang en struktuur van die geskiedenis weer klemmend; die opkoms van nie-Europese lande laat ook 'n drang na heroriëntasie ontstaan. Aan hierdie historiese probleme het Jan Romein almal aandag gegee — en met watter skerpsinnige en verhelderende gedagtes het hy nie soms gekom nie! As oplossing vir die objektiwiteitsvraagstuk kom hy met sy begrip van tydgees. Teenoor die gedagte van vooruitgang in die geskiedenis stel hy sy standpunt van 'n „toenemende potentiëring,” d.w.s. 'n toenemende moontlikheid ten goede of ten kwade.¹⁹ Teenoor die occidentosentriese visie op die geskiedenis kom Romein met sy gesigspunt van 'n „algemeen menslike patroon” waarvan moderne Europa die groot afwyking vorm.²⁰ En so het Jan Romein oor vele ander historiese probleme van sy tyd, altyd iets belangriks, altyd iets verhelderends, te sê.

B. Liebenberg.

17. *Geschiedenis als Medespeler*, p. 115.
18. *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 19-7-1962, p. 5.
19. *Carillon der Tijden*, pp. 12-40.
20. *In de Ban van Prambanan*, pp. 23-57.